

УДК 94(438)''18/19'':341.211(091)

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2 (19-20).59-66

Мандрик Іван,
доктор історичних наук,
професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

БОРОТЬБА ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ ЗА ВІДРОДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Польський народ упродовж усієї виділеної епохи показав приклад нескореності тим обставинам, які призвели у другій половині ХVІІІ століття до втрати державності. У статті висвітлено головні уроки польського визвольного руху ХІХ і початку ХХ століть, його вплив на зміцнення єдності цього народу, його волю до поновлення самостійної державності, що врешті-решт у 1918 році привело до успіху.

Ключові слова: *Польща, державність, незалежність, повстання, національна ідея, єдність, слов'яни.*

The Polish people throughout the isolated era showed an example of obedience to the circumstances that led to the loss of statehood in the second half of the 18th century, which gained the respect of the European peoples. The main lessons of the Polish liberation movement of the 19th and early 20th centuries are shown in the article, its influence on the consolidation of the unity of this people, people's will on the restoration of independent statehood, which eventually led to success in 1918.

Keywords: *Poland, statehood, independence, rebellion, national idea, unity, Slavs.*

Три поділи Польщі (1772, 1793, 1795 років) призвели до повної втрати державності польського народу, його включення до складу трьох сусідніх імперій – Росії, Австрії, Німеччини. Ліквідація великої держави мала важкі політичні наслідки і для загальноєвропейського розвитку протягом усього ХІХ – початку ХХ століть. З іншого боку, тільки спільні зусилля трьох феодально–абсолютистських режимів здатні були утримати перемогу над польським народом. Усі вони слушно скористалися наслідками тривалої суспільно-політичної кризи у Польщі, що бере свій початок ще з середини ХVІІ ст., тобто з часу національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Саме тоді Річ Посполита зазнала першого удару, після якого розпочався її шлях до занепаду, а з другого боку, – за рахунок приєднання українських земель зміцнився потенціал найбільшого

сусіда – Російської імперії. Володіння етнічними польськими землями врешті-решт пов'язало між собою три сусідні імперії, бо спільний грабунок сковав їх ланцюгами солідарності.

Дослідження про причини падіння Польщі звертають увагу на внутрішні і зовнішні обставини її існування у XVII–XVIII століттях. Країна перебувала в оточенні сильних держав, які не були зацікавлені в її існуванні, тому поступово вдалися до її ліквідації. Одні вважають визначальними дію внутрішніх, інші – зовнішніх обставин, що треба розглядати у тісному взаємозв'язку. Сам факт зникнення з карти Європи сильної колись держави є вельми повчальним аж до нашого часу. Після поділів Польщі так зване «польське питання» не зникало з порядку денного міжнародного життя Європи впродовж усього XIX століття.

Правда, про це потурбувалися і самі поляки, котрі на той час уже мали державницькі традиції, тому їх абсолютна більшість ніколи не відмовлялася від ідеї об'єднання роз'єданого народу, утвердження особистої свободи. Ліквідація самостійності держави стало для польського народу не лише важким національним приниженням, що вела до втрати гідності, але створювала умови для важкого національного гніту, при якому гальмувався розвиток польської культури, здійснювалися онімечення та русифікація. Це була загроза самому національному існуванню польського народу, на яку він відповів мирною і немирною боротьбою, бо лише вона могла покласти край національному приниженню та денаціоналізації. Отже, лише возз'єднання у незалежну державу усіх частин етнічної території стало найважливішою умовою для майбутнього польської нації.

Кожний європейський народ пройшов складний і своєрідний історичний шлях розвитку, а отже, не стали винятком і поляки. Велика французька революція кінця XVIII ст. ознаменувала прискорення суспільно-політичних перетворень на теренах усієї Європи, сприяла піднесенню національної самосвідомості усіх народів. Особливо вплинули її ідеї на поляків, котрі мали значні державницькі традиції. Війни, що охопили всю Європу, безпосередньо торкнулися життя усіх країн. Так, Тільзітська мирна угода між Францією і Росією 1807 року дозволила Наполеону I створити залежне від нього Герцогство Варшавське. Більшість поляків сприйняла цю подію схвально, як початок відродження державності та об'єднання всіх земель. Воно займало територію у 100 тис. кв. км. з 2400 тисячами людей [9, с.474.]. Компромісне вирішення «польського питання» визначалося тим, що ні Олександр I, ані Наполеон не думали про відновлення справжньої державності Польщі. У такій ситуації французький імператор вимагав сформуванню 40 тисячну армію, поклавши це завдання на племінника останнього польського короля – князя Юзефа Понятовського. Його корпус брав участь у невдалому поході 1812 року в Росію. Після падіння Наполеона

реальні умови для поновлення незалежності зникли на тривалий час. Цього так і не вдалося досягти протягом усього XIX ст.

Націоналістична ідеологія виростала зі своєрідного поєднання ідей Просвітництва, природного потягу особистості до свободи, з прагненням пригноблених народів посісти рівноправне місце в Європі. Ідеї націоналізму, поширені у XIX ст. на Заході, серед поляків знайшли ревних послідовників. Суспільство, особливо інтелігенція, чинила опір денаціоналізації, закладаючи водночас основи незалежного від будь-якої держави громадянського суспільства. Поляки гуртувалися для боротьби за відновлення національної державності незалежно від їхнього соціального походження. У цьому відношенні вони подали приклад й іншим народам, у тому числі й українцям.

Питання про майбутнє Польщі стало найважливішим на Віденському конгресі 1814-1815 років, котрий вирішував її майбутнє після перемоги союзників над наполеонівською Францією. «Польське питання» перетворилося на одне з основних у дипломатичному протистоянні великих європейських держав. Так, рішенням конгресу визначалися нові кордони розчленування польської території, які в основному без змін проіснували понад сто років, аж до завершення Першої світової війни.

Після Віденського конгресу 1814–1815 рр. у суспільно-політичному та культурному житті польського народу, роз'єданого кордонами трьох імперій, національна ідея стала, безумовно, головною. Вона підпорядкувала собі усі інші ідеологічні та політичні доктрини. Як і в інших народів, приблизно до середини XIX ст. націоналізм і лібералізм виступали в тісному взаємозв'язку. Після революційних подій 1848 року їхні шляхи розійшлися. Слід підкреслити, що у поляків значну об'єднавчу роль відігравала католицька церква, котра у ці важкі десятиліття стояла поряд зі своїм народом, плекала його історичні традиції, мову, культуру, віру в державне майбутнє, чим утвердила свій авторитет. Костел залишався чи не єдиною легальною духовною силою, яка своєю вірою єднала різноманітні суспільні верстви.

Повстання 1830-1831 років стало вирішальним у формуванні свідомості польського народу, вказало на нерозривність національного життя і державності, носієм яких виступала насамперед аристократія і шляхта. Як пишуть українські історики Л.Зашкільняк і М.Крикун, у ході цих подій проявилися міцні елементи консерватизму шляхетського стану, котрі дедалі більше перетворювалися на анахронізм за нових умов. До них належали прагнення до відбудови держави в кордонах 1772 р. з включенням великого масиву земель, заселених непольським населенням, зокрема й українцями [3, с.296]. Російський царат жорстко розправився з учасниками повстання. Після цього політична та інтелектуальна еліта, а також багато рядових учасників емігрували на Захід.

Відомо, що впродовж усього XIX ст. у Росії сильними були слов'янофільські настрої, що прагнули об'єднання усіх слов'ян під скіпетром царя. Треба мати на увазі, що на початку століття у Європі існувала лише єдина слов'янська держава, але дуже велика і міцна – Російська імперія. Панславісти вважали, що політична єдність виникає на ґрунті якогось неіснуючого спільного родоводу слов'ян. Панславізм не знаходив відгуку у католиків – поляків та хорватів. Поляки Росії не взяли участь у загальнослов'янських заходах 1848 та 1867 років, що й зрозуміло, бо той їх значний масив, котрий проживав у імперії, неодноразово повставав, на практиці пізнав, чого вартує турбота про «братів-слов'ян». Про це багато чого пізнали й інші – українці та білоруси, внаслідок їх національного, культурного та мовного утисків. Саме через такі наочні приклади, до ідеї слов'янської єдності до кінця століття поступово охололи чехи та балканські слов'яни.

Дуже серйозними для Австрії виявились польські національні домагання, центром яких стало місто – республіка Краків, тому у 1846 році вона анексувала його. Ці події залишили глибокий слід у національній свідомості поляків [7, с.343]. На знак протесту проти окупації міста, яке стало для них символом незалежності, спалахнуло повстання у всій Польщі, особливо сильне у Познані і Галичині. Невдовзі повстання було розгромлене, а разом з ним на довгі роки був знову винесений вирок незалежності Польщі [5, с.314].

Починаючи з 1848 року польські дворяни більше побоювалися своїх селян, ніж австрійської влади. Більше того, вони ступали на шлях співробітництва, підтримки монархії. У 1848 році вимоги створення незалежної польської держави енергійніше відстоювалися австрійською та угорською опозицією, ніж самими поляками. Дворянство побоювалося, що без допомоги Австрії воно не впорається з польськими та українськими селянами. Російському цареві Миколі I не подобалися успіхи польських генералів угорської революційної армії, він небезпідставно вважав, що Польща намагатиметься наслідувати приклад Угорщини. Це стало однією з причин російської інтервенції до Угорщини у 1849 році.

У другій половині XIX ст. впадав в око різкий контраст між привілейованим становищем австрійських поляків у Галичині та онімеченням, якого вони зазнавали на західних польських землях, тобто у Німеччині, із тяжким гнітом царського абсолютизму у російській Польщі. Щоб захистити себе, поляки воліли зберегти Габсбурзьку монархію. Водночас вони розглядали Галичину як модель об'єднаної польської держави у невизначеному майбутньому [6, с.143]. Майже протягом усього століття увагу європейської громадськості привертало «польське питання», тобто безкінечна боротьба цього народу за свободу, національне рівноправ'я, поновлення державності. В колах демократично-ліберальної інтелігенції

Європи від позитивного ставлення до боротьби польського народу кваліфікувалося, чи та або інша людина є справжнім «демократом», а в разі заперечення такої солідарності – «реакціонером». Можна сказати, що тогочасна прогресивна європейська громадськість симпатизувала полякам у їхній боротьбі за свободу і незалежність, неодноразово жорстоко придушену, але протягом усього століття так і не надала дієвої допомоги.

Чергове повстання 1863 року мало великий вплив на угорську громадськість, сприяло відродженню національно-патріотичних почуттів угорців [8, с.295]. Між угорським і польським націоналізмом другої половини XIX ст. було багато спільних рис – визнання переваги над національними меншинами, які жили на теренах їх історичних земель, боротьба за відновлення повної державної незалежності. В обласному архіві Закарпатської області та у Центральному державному архіві у Будапешті міститься значний масив документів, що засвідчують про прийняття численних запобіжних заходів влади в Угорщині проти втікачів з Польщі, які прибували після поразки у визвольній боротьбі 1863-1864 років. [1, с.2]. Австрійська влада побоювалася проявів солідарності з поляками, кваліфікувала їх як антидержавні.

Після придушення повстання царський уряд доклав багато зусиль, спрямованих на інтеграцію польських земель до складу Російської імперії. Важливою часткою цього процесу стала політика зросійщення, котра особливо активно проводилася у 80-ті роки. Російська мова посилено насаджувалася в школі і діловодстві адміністративних установ. Усі важливі посади в них займали російські чиновники [4, с.299]. Зрозуміло, така політика наштовхнулася на активний опір поляків, особливо інтелігенції, тому привела до зростання суспільної та національної напруги. В останній третині XIX ст. на зміну романтично-змовницькій ідеології у суспільній свідомості стали переважати концепції «органічної праці», що передбачали збереження і розвиток національного потенціалу. В умовах посиленої денационалізації об'єднавчу і культурно-просвітницьку роль і надалі продовжував відігравати католицький костел.

Чільне місце в організації супротиву окупантам польських земель займала зарубіжна еміграція, особливо чисельна у Франції, Бельгії, Франції, пізніше – США та Канаді. Франція приваблювала польських емігрантів з двох причин. Одна з них – симпатії до французької революції, які поділяла лише частина емігрантів. Друга причина – війна Франції з країнами, що поділили Польщу. На ці зіткнення і на можливе після усього відновлення незалежності батьківщини покладали свої надії польські шляхетні емігранти [9, с.465]. Упродовж довгих десятиліть ними формувалися різноманітні об'єднання, створювалися військові загони, велися дискусії щодо майбутнього Польщі.

Формуванню національної свідомості і культури сприяла еміграційна творчість таких видатних особистостей, як історик Йоахим Лелевель, автор монументальних праць з історії Польщі, в яких утверджувалися думки про неминуче повернення до «національного духу», композитор Фредерік Шопен, котрий вніс польські народні мотиви у тогочасну музичну культуру Європи [3, с.303]. Для польської культури цього часу провідними стали ідеї романтизму з його вірою у творчі сили нації, що спираються на особливі національні почуття, а також проповідування історичного покликання кращих представників народу.

Приблизно від 40-х років XIX ст. більшість народів почали усвідомлювати власні державницькі інтереси, позбавляючись ідей панславізму. Саме серед поляків вони мали найменшу кількість прихильників. У ході революційних змін 1848 року висувалися різноманітні варіанти вирішення національних проблем народів, де німецькі та австрійські ліберали, які визнавали деякі вимоги інших історичних націй, погоджувалися надати автономний статус Галичині з метою запобігти відродженню Польщі [6, с.62]. Але вони не допускали навіть думки про можливість та необхідність відновлення польської державності. У 1848 році галицькі поляки приїхали на Слов'янський з'їзд до Праги, аби пересвідчитися, що він не прийматиме ухвали на користь українців. Поляки, що жили за межами Австрійської імперії, на Познанщині, запрошення на з'їзд не одержували. Маніфест до європейських народів, написаний переважно поляками, зосереджував свою критику на поділах Польщі та закликав німців, угорців і турків краще ставитися до слов'ян.

Сучасний англійський історик Норман Девіс підкреслює: „Польський національний рух мав найбільш довгу історію, найбільш надійні вірчі грамоти, особливу впертість, найбільш жорсткий прес і найменший успіх” [10, с.609]. Кожне покоління поляків від часу поділів держави піднімалося на повстання, які завершувалися поразкою. Такими були криваві виступи 1794 р., 1830 р., 1848 р., 1863 р., 1905 р. У їхній боротьбі було мало економічних підстав, але більше бажання відновити розіп'яту Польщу, зберегти культуру, самобутність і честь.

У 80-х роках потрясіння, викликане поразкою 60-х років, поступово відходило в минуле. Нове покоління поляків прагнуло поєднати соціальні рухи з національною справою. Вони поклали початок новій національній ідеології періоду капіталістичної модернізації, котру в науковій літературі часто називають націоналістичною (на противагу національній ідеології попереднього періоду). Польська інтелігенція знову звернулася до державницьких ідей, обґрунтовуючи історичне завдання по відбудові Польщі у кордонах 1772 року. Початок XX ст. сприяв дальшому піднесенню національної ідеї, яка під натиском нових умов, породжених Першою світовою війною, нарешті привело до державного відродження Польщі.

У ході складних та заплутаних перипетій Першої світової війни, з початку 1918 р. лідери Антанти чітко заявили, що незалежність Польщі є необхідною умовою стабільності у Східній Європі. Уряд радянської Росії у декреті від 29 серпня 1918 р. відмовився від усіх договорів, укладених Російською імперією щодо поділів Польщі. Було підтверджено право польського народу на самостійність та єдність усіх трьох частин країни [4, с.364]. Закономірно, що потрібні були величезні зусилля самих поляків, які восени заснували кілька урядових осередків. Коли настала реальна можливість відновити незалежність Польщі, а саме у день припинення військових дій на фронтах Першої світової війни, поляки проголосили створення самостійної держави. 11 листопада вважається днем відновлення Польської держави.

Важливий висновок з історії українсько-польських відносин впливає з тієї істини, що тривале історичне протистояння і непорозуміння між двома великими слов'янськими народами, тісно пов'язаними між собою, завжди вело до їхньої взаємної національної катастрофи, навіть втрати свободи і державності, а відтак вигравали більш могутні сусіди.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області. Ф.4. Надзупан Ужанського комітату.
2. Országos Levéltár. Budapest. Belügyminisztériumi Iratok. K. 148.
3. Зашкільняк Леонід, Крикун Микола. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752с.
4. Історія Центрально-Східної Європи: посібник/ за ред. Леоніда Зашкільняка. Львів, 2001. 658 с.
5. Пристер Е. Краткая история Австрии/ пер. с нем. М., 1952. 509 с.
6. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918/ пер. з англ. Львів, 2002. 268 с.
7. Цольнер Еріх. Історія Австрії / пер. з нім/ Львів, 2001. 712 с.
8. Kovács Endre. Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Budapest, 1973. 342 L.
9. История Польши в трех томах. Т.І. М., 1956. 706 с.
10. Норман Девис. История Европы. Пер. с англ. М., 2006. 943 с.

REFERENCES

1. *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State archive of Transcarpathian region]*. – F.4. Nadzhupan Uzhanskoho komitatu [in Ukrainian].
2. Országos Levéltár. Budapest. Belügyminisztériumi Iratok [Budapest. Ministry of Interior Papers]. K.148 [in Hungarian].

3. Zashkilniak, L., & Krykun, M. (2002). *Istoriia Polshchi. Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnyv* [History of Poland. From ancient times to the present day]. Lviv [in Ukrainian].
4. Zashkilniak, L. (Ed.). (2001). *Istoriia Tsentralno-Skhidnoii Yevropy* [History of Central and Eastern Europe]. Lviv [in Ukrainian].
5. Pryster, E. (1952). *Kratkaia istoriia Avstrii* [A Brief History of Austria]. Moskva [in Russian].
6. Teilor, A. J. P. (2002). *Habsburzka monarkhiia 1809-1918* [Habsburg Monarchy 1809-1918]. Lviv [in Ukrainian].
7. Tsolner, E. (2001). *Istoriia Avstrii* [History of Austria]. Lviv [in Ukrainian].
8. Kovács, E. (1973). *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában* [Hungarians and Poles in history]. Budapest [in Hungarian].
9. *Istoriya Pol'shi v trekh tomakh* [History of Poland in three volumes]. T.Í. (1956). Moskva [in Russian].
10. Norman, D. (2006). *Istoriya Yevropy* [History of Europe]. Moskva [in Russian].